

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6:620.92(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/46>

ЕНЕРГІЯ ДОВКІЛЛЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: ПРАВОВИЙ РОЗРІЗ ПИТАННЯ¹

THE ENERGY OF ENVIRONMENT AS A SOURCE OF RENEWABLE ENERGY: LEGAL ASPECTS

Заверюха М.М., к.ю.н.,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Нинішня глобальна енергетична криза приносить як нові можливості, так і нові виклики для відновлюваної енергетики. До природних енергетичних джерел довкілля належать тепло атмосферного повітря, води річок, морів, верхнього шару ґрунту та ґрунтові води.

Геотермальна енергія визначається як енергія, що накопичена у формі теплової енергії під твердим шаром земної поверхні. Гідротермальна енергія – енергія яка виробляється за рахунок тепла води та пари, які знаходяться глибоко під землею. Аеротермальна енергія заснована на транспортуванні теплової енергії з одного простору в інший, завдяки пристрою під назвою тепловий насос, функцією якого є передача тепла з навколишнього середовища шляхом реверсування природного потоку тепла. Гідротермальна, геотермальна та аеротермальна енергетика має потенціал відігравати значну роль у переході до більш стійкої та низьковуглецевої енергетичної системи, проте підвалини правового регулювання використання енергії довкілля фрагментарно містяться в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року та деяких інших законодавчих актах, про що розкрито в даній статті. Завдяки розвитку технологій і більш глибокому розумінню впливу розвитку цих видів енергії на навколишнє середовище, ймовірно значення цих відновлювальних джерел енергії продовжуватиме зростати в найближчі роки.

Встановлено, що питання гідротермальної, аеротермальної та геотермальної енергії ще не до кінця визначено як в науці так і на законодавчому рівні. Зокрема залишається відкритим питання про співвідношення двох видів енергії, геотермальної та гідротермальної, чи це є самостійні види енергії, чи гідротермальна енергія є складовою частиною геотермальної енергії. Окрім того встановлено, що з метою забезпечення розвитку та подальшого впровадження даних видів енергії до енергетичної системи України слід на законодавчому рівні визначити об'єкти відновлюваної енергетики із зазначенням особливостей їх правового регулювання (за розміром, за видом джерела тощо), встановити особливості їх використання та порядок експлуатації.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, відновлювана енергетика, енергія довкілля, геотермальна енергія, гідротермальна енергія, аеротермальна енергія.

The current global energy crisis brings new opportunities and new challenges for renewable energy. The natural energy sources include the heat of atmospheric air, water of rivers, seas, topsoil and groundwater.

Geothermal energy is defined as energy stored in from thermal energy under the solid layer of the Earth's surface. Hydrothermal energy is energy that is produced due to the heat of water and steam located deep underground. Aerothermal energy is based on the transportation of thermal energy from one space to another, thanks to a device called a heat pump, whose function is to transfer heat from the environment by reversing the natural flow of heat. Hydrothermal, geothermal and aerothermal energy have the potential to play a significant role in the transition to a more sustainable and low-carbon energy system, however, the foundations of legal regulation of the use of environmental energy are fragmentarily contained only in the Law of Ukraine "On Alternative Energy Sources" dated February 20, 2003 and some other legislative acts, which are disclosed in this article. Because of the development of technology and a better understanding of the environmental impact of the regulation of these types of energy, the importance of these renewable energy sources is likely to continue to increase in the coming years.

It has been established that the issue of hydrothermal, aerothermal and geothermal energy has not yet been fully defined at the doctrinal and legislative level. In particular, the question of the relationship between two types of energy, geothermal and hydrothermal, remains opened, whether these are independent types of energy, or whether hydrothermal energy is a component of geothermal energy. In addition, it was established that in order to ensure the development and further introduction of these types of energy into the energy system of Ukraine, it is necessary to define renewable energy objects at the legislative level, indicating the specifics of their legal regulation (by size, type of source, etc.), establish the specifics of their use and the procedure for operation.

Key words: alternative sources of energy, renewable energy, environmental energy, geothermal energy, hydrothermal energy, aerothermal energy.

Постановка проблеми та актуальність теми. Енергія довкілля, зокрема поверхневі джерела термальних вод, а також пластові термальні води, що залягають в осадовій оболонці земної кори, використовувалися людством ще до початку нашої ери. Відомо, що термальні води із джерел і колодязів застосовувалися в давньому Римі для обігрівання штучних басейнів і лазень вельможних

патрициїв. І у наш час у деяких областях Італії використовують термальні пластові води в побутових і, навіть, промислових цілях, яскравим прикладом чого може бути експлуатація родовища високотемпературних вод Лардерелло в області Тоскано, де ще в минулому столітті видобували пару, на якій працювала побудована електростанція потужністю 200 тис. кВт на рік. У Каліфорнії (США) в районі розвитку гейзерів споруджені електрогенератори виробляють електроенергію сумарною потужністю понад 400 тис. кВт на рік. Можна навести також приклади промислового використання енергії термальних вод у Новій Зеландії та в інших країнах. Не зважаючи на те, що Укра-

¹ Дослідження здійснене в межах виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (Договір про виконання наукового дослідження і розробки за рахунок грантової підтримки 74/0360 від 01.05.2023).

їна володіє значним енергетичним потенціалом підземних термальних вод, про що свідчать прямі заміри температур у пробурених свердловинах в усіх трьох нафтогазоносних регіонах (Західному, Східному і Південному) проблема використання гідротермальних ресурсів, як першочергове завдання до даного часу, не розглядається [1, с. 121]. Нинішня глобальна енергетична криза приносить як нові можливості, так і нові виклики для відновлюваної енергетики, що обґрунтовує актуальність обраної теми. До природних енергетичних джерел докільля належать тепло атмосферного повітря, води річок, морів, верхнього шару ґрунту та ґрунтового води.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові проблеми розвитку альтернативної енергетики в Україні в цілому, так і енергії докільля зокрема стали предметом наукової уваги таких учених як С. Д. Білоцький, О. В. Гафурова, Х. А. Григор'єва, Г. Д. Джумагельдієва, М. М. Завєрюха, І. І. Каракаш, К. М. Караханян, О. Б. Кишко-Єрлі, Р. С. Кірін, М. В. Краснова, М. М. Кузьміна, О. І. Кулик, С. А. Оболенська, А. В. Павлига, А. В. Пастух, Є. О. Платонова, Е. Ю. Рибнікова, Ю. М. Рудь, О. М. Савельєва, М. В. Чіпко, І. С. Чумаченко, Т. Є. Харитонова, Г. І. Шматько та інші. Аналіз публікацій свідчить про відсутність комплексних досліджень енергії докільля та розрізненістю наявної літератури.

Мета статті. Метою статті є всебічний аналіз енергії докільля як альтернативного джерела енергії, що використовується в енергетичному комплексі країни, норм чинного законодавства, що регулюють вказаний напрямок, позитивних явищ та прогалин, тенденцій та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання геотермальної, гідротермальної та аеротермальної енергії в Україні є одним з перспективних напрямків розвитку альтернативних джерел енергії, оскільки наша держава є членом Енергетичного співтовариства і відповідно до прийнятих зобов'язань в 2020 році обов'язкова частка відновлюваної енергії в загальній структурі енергоспоживання повинна була складати 11 відсотків. Такі зобов'язання продиктовані положеннями Директиви 2009/28/ЕС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, план заходів з імплементації якої був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів у 2014 році [2]. Проте, процес розвитку відновлюваної енергетики відбувається дуже повільно, адже частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел у загальному обсязі енергії станом на початок 2020 року складала 8,1% та кінець 2020 року лише близько 9,2%. Основними показниками розвитку відновлюваної енергетики є об'єм генерації електроенергії і річний показник введення нових потужностей.

Геотермальна енергія – енергія, що накопичена у формі теплової енергії під твердим шаром земної поверхні. Якщо говорити про гідротермальну енергію, то окремі науковці визначають її як вид геотермальної енергії [3, с. 141], яка виробляється за рахунок тепла води та пари, які знаходяться глибоко під землею. Це тепло виробляється внутрішніми джерелами тепла Землі, включаючи розпад радіоактивних елементів і тепло розплавленого ядра Землі, і воно використовується за допомогою спеціальних електростанцій та інших технологій. Однією з головних переваг гідротермальної енергії є її надійність і передбачуваність. Як і інші форми відновлюваної енергії, зокрема як сонячна [4, с. 44] та вітрова енергія [5, с. 27], гідротермальна енергія є постійною та надійною, що робить її важливим джерелом базової енергії. Крім того, гідротермальна енергія є чистим (на відміну від такого альтернативного джерела енергії як водень, де до сих пір точаться дискусії який водень можна вважати чистим та таким, що не шкодить докільлю і не посилює кліматичні зміни [6, с. 73]) і відновлюваним джерелом енергії з невеликими

викидами парникових газів або без них, що робить її більш екологічною альтернативою викопному паливу.

Існує кілька проблем у розвитку та використанні гідротермальної енергії. Однією з основних проблем є високі початкові витрати на будівництво гідротермальних електростанцій та іншої інфраструктури, через що постачальникам енергії може бути важко виправдати інвестиції. Крім того, існує також занепокоєння щодо потенційного впливу розвитку гідротермальної енергетики на навколишнє середовище, наприклад можливе забруднення повітря та води та потенційного порушення місцевих екосистем.

Аеротермальна енергія заснована на транспортуванні теплової енергії з одного простору в інший, завдяки пристрою під назвою теплової насос, функцією якого є передача тепла з навколишнього середовища шляхом реверсування природного потоку тепла. Основними її перевагами є: це природна і невичерпна енергія, яка не використовує викопне паливо; високий рівень енергоефективності та продуктивності; повернення інвестицій у більшості випадків відбувається за короткий час; в процесі виробництва не утворюється дим або інші відходи, оскільки немає горіння. Недоліками аеротермальної енергії є: високі початкові інвестиції в обладнання; низька продуктивність в дуже холодних кліматичних зонах [7].

Необхідність дотримання та виконання міжнародних зобов'язань в енергетичній сфері, технологічний розвиток, існуючі в цивілізованому світі механізми стимулювання розвитку виробництва теплової енергії з природних низькопотенціальних джерел вимагають впровадження і в нашій державі дієвого правового регулювання в сфері використання енергії докільля.

За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України річний технічно-досяжний енергетичний потенціал енергії докільля в Україні складає 12,6 млн т н.е. на рік, а його використання дозволить заощадити близько 15,6 млрд м. куб. природного газу [8].

Про доцільність використання в умовах України аеротермальної, гідротермальної та геотермальної енергії для виробництва теплової енергії з відновлюваних джерел енергії, наголошено в проекті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року» [9]. В ньому зазначено, що в 2020 році валовий кінцевий обсяг споживання енергії з відновлюваних джерел у системах опалення та охолодження становив щодо термальної енергії Землі за рахунок теплових насосів – 52 тис. т н. е., в тому числі аеротермальної – 36 тис. т н. е., геотермальної – 10 тис. т н. е., гідротермальної – 6 тис. т н. е. Також, в проекті даного розпорядження встановлено, що оцінка загального внеску (кінцевий обсяг енергоспоживання), очікуваного за кожним джерелом відновлюваної енергії, для досягнення обов'язкових індикативних цілей та індикативної проміжної траєкторії досягнення частки енергії з відновлюваних джерел в системах опалення та охолодження на 2030 рік має складати: аеротермальна – 460 тис. тонн нафтового еквіваленту; геотермальна – 160 тис. тонн нафтового еквіваленту; гідротермальна – 80 тис. тонн нафтового еквіваленту.

Окрім того, Національна економічна стратегія України на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179 [10], визначає одним з ключових орієнтирів в економічній політиці України декарбонізацію економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»). З урахуванням Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 року № 1078-р [11], особлива увага в частині розвитку відновлюваної електроенергетики приділятиметься Донецькій

та Луганській областям. Сприятливою територією для розвитку відновлюваної енергетики є зона відчуження Чорнобильської АЕС, яка має розвинуту електроенергетичну інфраструктуру та знаходиться у енергодефіцитному регіоні.

Аналіз сучасного енергетичного законодавства надає підстави відзначити, що підвалини правового регулювання використання енергії докільля фрагментарно містяться в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року [12]. Відповідно до ст. 1 даного Закону аеротермальна, геотермальна, гідротермальна відносяться до відновлюваних джерела енергії. Певні позитивні зрушення в напрямку встановлення правових базових засад у цій сфері, відбулися у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії» від 1 листопада 2016 року [13]. Прийняття цього Закону було обумовлено необхідністю забезпечення виконання взятих на себе Україною зобов'язань щодо адаптації національного законодавства до законодавства Енергетичного Співтовариства, зокрема Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії та аеротермальної енергії належності енергії, що використовується тепловими насосами, до енергії з відновлюваних джерел.

Новачі, внесені до Закону України «Про альтернативні джерела енергії», полягали в наступному. *По-перше*, були надані визначення термінів: геотермальної енергії, гідротермальної енергії та аеротермальної енергії (ст. 1). Всі перелічені види енергії уявляють собою енергію, що накопичена в формі теплової енергії: геотермальна енергія – під твердим шаром земної поверхні; гідротермальна енергія – в поверхневих водах; аеротермальна енергія – у повітряному середовищі. *По-друге*, отримана за допомогою теплових насосів аеротермальна, гідротермальна або геотермальна тепла енергія відноситься до такої, що видобута з відновлюваних джерел енергії за умови, що кінцевий вихід енергії значно перевищує первинне споживання енергії, потрібної для приведення в дію теплових насосів (ст. 10).

Обчислення частки енергії, виробленої тепловими насосами, з метою формування звіту для Енергетичного Співтовариства про досягнутий прогрес у сприянні та використанні енергії з відновлюваних джерел, здійснюється згідно методики, затвердженої Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 12 березня 2018 р. № 52 [14]. Теплові насоси в залежності від виду теплоносіїв для вилучення/віддачі теплоти поділяються на класи: «грунт-повітря», «грунт-вода», «вода-повітря», «вода-вода», «повітря-повітря», «повітря-вода». Згідно з Директивою Європейського Парламенту і Ради 2010/31/ЄС від 19 травня 2010 р. про енергетичні характеристики будівель (нова редакція), ст. 2 п. 18 визначає «тепловий насос» як машину, пристрій або установку, яку передає тепло з природного середовища, такого як повітря, вода чи ґрунт, до будівель або для промислового застосування шляхом зміни напрямку природного потоку тепла таким чином, щоб воно перетікало від нижчої температури до вищої [15]. Так, аеротермальні теплові насоси як низькопотенційне джерело використовують повітря (найбільш розповсюджені в Європі), водяні теплові насоси використовують енергію води природних і штучних водойм, а геотермальні теплові насоси базуються на використанні енергії ґрунту та ґрунтових вод. Разом з цим, незважаючи на явні переваги теплонасосні технології ще не знайшли належного поширення в Україні [16, с. 647].

Пунктом 31 Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23 квітня 2009 року

про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел та якою вносяться зміни до, а в подальшому скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС інформується, що теплові помпи, що дозволяють використання аеротермічної, геотермічної або гідротермічної теплової енергії на рівні належної температури потребують для свого функціонування електроенергію або будь-яку іншу допоміжну енергію. Отже енергія, що використовується для функціонування теплових pomp повинна бути відрахована від загальної теплової енергії, що використовується. Повинні враховуватись лише теплові помпи, продуктивність яких значною мірою перевищує обсяги первинних енергоресурсів, необхідних для їх функціонування [17].

Якщо звернутися до Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 [18], то є певні невідповідності з Законом України «Про альтернативні джерела енергії». Так, в Законі України «Про ринок електричної енергії» такі види енергії, як гідротермальна та аеротермальна – відсутні, що створює певну правову колізію. В Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09 липня 2010 року [19] є згадка про геотермальну, гідротермальну та аеротермальну енергію, зокрема в ст. 14 передбачено, що на землях, віднесених до земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення можуть розміщуватись об'єкти альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії (енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвилі та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів), незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок. Окрім того, в ст. 7 встановлено, що до земель енергогенеруючих підприємств відносяться земельні ділянки, надані для розміщення, будівництва та експлуатації об'єктів з виробництва електричної та теплової енергії – ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, теплових електростанцій, теплоелектроцентралей, гідроелектростанцій, гідроакумуляуючих електростанцій, вітроелектростанцій, електростанцій з використанням енергії сонця, геотермальних електростанцій, біоелектростанцій та електростанцій з використанням інших відновлювальних джерел отримання електроенергії. Можна визначити, що до інших відновлювальних джерел отримання електроенергії законодавець відносить також аеротермальну і гідротермальну енергію.

Висновки. Незважаючи на ці проблеми, гідротермальна, геотермальна та аеротермальна енергетика має потенціал відігравати значну роль у переході до більш стійкої та низьковуглецевої енергетичної системи. Завдяки розвитку технологій і більш глибокому розумінню впливу розвитку цих видів енергії на навколишнє середовище, ймовірно значення цих відновлювальних джерел енергії продовжуватиме зростати в найближчі роки.

Як висновок, слід зазначити, що питання гідротермальної, аеротермальної та геотермальної енергії ще не до кінця визначено як в науці так і на законодавчому рівні. Зокрема залишається відкритим питання про співвідношення двох видів енергії, геотермальної та гідротермальної, чи це є самостійні види енергії, чи гідротермальна енергія є складовою частиною геотермальної енергії. Окрім того, з метою забезпечення розвитку та подальшого впровадження даних видів енергії до енергетичної системи України слід на законодавчому рівні визначити об'єкти відновлюваної енергетики із зазначенням особливостей їх правового регулювання (за розміром, за видом джерела тощо), встановити особливості їх використання та порядок експлуатації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орлов О. О., Омельченко В. Г. Проблема використання гідротермальної енергії землі як альтернативи вуглеводневим джерелам енергоносіїв в Україні. *Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ*. 2010. № 1(34). С. 121–131.
2. Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2298.
3. Кузьміна М. М. Правові особливості функціонування об'єктів відновлюваної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2018. № 2. С. 136–148.
4. Григор'єва Х. А. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні: між протекцією, конкуренцією та байдужістю. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 41–51.
5. Караханян К. М. Становлення та сучасний стан законодавчого забезпечення вітроенергетики в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 11. С. 25–32.
6. Караханян К. М., Заверюха М. М. Міжнародно-правові аспекти розвитку водневої енергетики та місце України в цьому процесі. *«Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права»*. 2022. № 5. С. 72–76.
7. What is aerothermal energy and what are its advantages and disadvantages? URL: <https://www.ketier.com/en/blog/what-is-aerothermal-energy-and-what-are-its-advantages-and-disadvantages>. (дата звернення: 26.06.2023).
8. Енергія довілля / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://sae.gov.ua/uk/ae/thermo-energy>. (дата звернення: 26.06.2023).
9. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року». URL: <https://sae.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii>. (дата звернення: 26.06.2023).
10. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.
11. Про затвердження Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 року № 1078-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 75. Ст. 4720.
12. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.
13. Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії»: Закон України від 1 листопада 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 3179.
14. Про затвердження Методики обчислення частки енергії, виробленої тепловими насосами з відновлюваних джерел: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 12 березня 2018 р. № 52. *Офіційний вісник України*. 2018. № 34. Ст. 1210.
15. Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/31/ЄС від 19 травня 2010 р. про енергетичні характеристики будівель (нова редакція). *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2010. L 153. стор. 13.
16. Платонова Є. О. Правові аспекти використання енергії довілля України в умовах євроінтеграції. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 644–647.
17. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal*. 05.06.2009. L 140.
18. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Ст. 1506.
19. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.